

Τα Λαογραφικά Μουσεία

Της κ. **Ελένης ΜΠΕΤΖΟΥ**

1. Εισαγωγή*

Ο όρος «λαϊκός πολιτισμός», καθιερώθηκε στην προσπάθεια έκφρασης της διάκρισης του πολιτισμού του «χωριού», από τον «ανώτερο», «σύγχρονο», «αστικό» πολιτισμό της πόλης.⁶

Η διαφοροποίηση αυτή όμως, έχει ουσιαστικά πολιτική - ιδεολογική διάσταση, από τη στιγμή που εκφράζει τις νέες σχέσεις πόλης και χωριού που δημιουργούνται σε κάθε χώρα, από τη στιγμή που αυτή θα ενταχθεί στο κύκλωμα της βιομηχανικής οικονομίας: οι σχέσεις αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης που υπήρχαν στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, μετατρέπονται σε σχέσεις καταχρηστικές, προς όφελος της πόλης και συνεπώς του βιομηχανικού σε σχέση με τον αγροτικό τρόπο παραγωγής. Οι νέες αυτές σχέσεις εφαρμόζονται και στην περίπτωση του ελληνικού χώρου, σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους.

Συνέπεια αυτών των νέων σχέσεων αποτελεί η ύπαρξη δύο «διαφορετικών πολιτισμών»: του «δυτικού» ή «ευρωπαϊκού» - σύμφωνα με τον Στ. Κυριακίδη⁷ - ο οποίος εγκαθίσταται στις πόλεις (και κυρίως στην πρωτεύουσα) και του «ιθαγενούς» - πάλι σύμφωνα με τον Κυριακίδη - λαϊκού πολιτισμού, ο οποίος περιορίζεται στα χωριά και περιφρονείται από τους Έλληνες αστούς, καθώς ταυτίζεται με τις συνθήκες της τουρκικής δουλείας η οποία απορρίπτεται από την κλασική παιδεία της Αθήνας του Όθωνα.⁸

Η στάση αυτή απέναντι στον «ιθαγενή» λαϊκό πολιτισμό παρά το γεγονός ότι διαφοροποιείται στα επόμενα χρόνια, δεν εγκαταλείπεται ποτέ εντελώς: οι Έλληνες αστοί, μέ-

* Το κείμενο αποτελεί απόσπασμα εκτενούς εργασίας της Συγγραφέως με τίτλο: *Τα Λαογραφικά Μουσεία της Αττικής και οι υποδομές τους σε σχέση με την Πολιτισμική Ολυμπιάδα*. Αθήναι, 2001.

6. Κυριακίδου - Νέστορος Α.: *Λαϊκός Πολιτισμός, Λαογραφικά Μελετήματα II*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 29.

7. Κυριακίδης Στ.: *Ο Μακεδονικός Ελληνισμός και ο Νεώτερος, Ομιλία γενομένη εν τω Πάρνασσώ επί τη επειτείω της Μακεδονικής Εκπαιδευτικής Εταιρείας*, εκδ. Σιδέρη (Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων), Αθήνα 1927, σ. 7.

8. Κυριακίδου - Νέστορος Α.: *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας - Κριτική Ανάλυση*, εκδ. Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1978, σ. 184-185.

νοντας προσηλωμένοι στην ενότητα της Ελληνικής Ιστορίας - τον «Ελληνοχριστιανικό Πολιτισμό» - δεν θα εκτιμήσουν ποτέ ουσιαστικά το λαϊκό πολιτισμό παρά μόνο ως κατάλοιπο της αρχαιότητας.⁹

Σε αντίθεση με τη στάση αυτή και με την εμφάνιση του δημοτικισμού στο τέλος του 19ου αιώνα, η φιλελεύθερη παράταξη τον ενστερνίζεται και αναδεικνύει το λαϊκό πολιτισμό σε ιδανικό και πολιτιστικό σύμβολο. Το γεγονός αυτό της εξιδανίκευσης του λαϊκού πολιτισμού - ο οποίος ταυτίζεται με τον αγροτικό τρόπο ζωής - δεν είναι τυχαίο. Εντάσσεται στις ανάγκες και τους σκοπούς του φιλελεύθερου κινήματος, που προκύπτουν στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή: «εθνική ανόρθωση», «εθνική συσπείρωση», άμβλυνση των αντιθέσεων που είχαν εμφανισθεί στο εσωτερικό της Ελληνικής Κοινωνίας. Το Ελληνικό Κράτος, επηρεασμένο από τη ρομαντική παράδοση της Δυτικής Ευρώπης και ιδιαίτερα της Γερμανίας, εξιδανικεύει και προβάλλει το ήθος του μεγαλύτερου τμήματος του Ελληνικού λαού, δηλαδή των αγροτών, σε μια προσπάθεια διασφάλισης της ενότητάς του.

Ο λαϊκός πολιτισμός,¹⁰ ως εθνικό ιδανικό, χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις από τα Κράτη ως «ιδεολογικό αντίβαρο» στις ριζοσπαστικές τάσεις, με τελικό στόχο την εθνική συσπείρωση: ο γερμανικός εθνικοσοσιαλισμός προβάλλει την ενότητα του λαού ως φυλετικής ομάδας και του λαϊκού πολιτισμού ως κοινού τρόπου ζωής, ενώ στην Ελλάδα άλλοι επικαλούνται την «επιστροφή στις ρίζες μας» και ακόμη την αδιάσπαστη συνέχεια της ελληνικής παράδοσης. Η παράδοση αντιμετωπίζεται ως «συνείδηση του αίματος»: το κοινό αίμα

Όμως ο πολιτισμός και ιδιαίτερα ο λαϊκός πολιτισμός, αποτελεί ένα σύνολο ζωής και όχι ένα σύνολο «επιβιωμάτων» της αρχαιότητας, που πρέπει να ειπωθεί μέσα στο πραγματικό πλαίσιο της ύπαρξής του.¹¹ Το λαογραφικό μουσείο, πρέπει να αποτελεί όχι ένα χώρο με απολιθωμένα εκθέματα αλλά ένα ζωντανό οργανισμό που συμβάλλει στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης.

Το μουσείο, αποτελεί φορέα μάθησης και μνήμης και ως θεσμός σχετίζεται άμεσα με τη συγκρότηση της ταυτότητας της ομάδας που το δημιουργεί, σχετίζεται με την παράδοση, την ιστορία της, την εθνική και κοινωνική υπόσταση.¹²

Από την άλλη πλευρά τα μουσεία, προσπαθούν να μειώσουν ή ακόμη και να καταργήσουν τη χωρική, χρονική και κοινωνική απόσταση που παρεμβάλλεται μεταξύ του αντικειμένου και του επισκέπτη: το «αντικείμενο» καθίστανται «αντικειμενικό», η πολιτισμική απόσταση που υπάρχει τείνει να αναιρεθεί,¹³ ο επισκέπτης πρέπει να διασχίσει το

9. Κυριακίδου - Νέστορος Α.: *Παράδοση και παραδοσιακός πολιτισμός: μία απαραίτητη ιστορική διάκριση. Λαογραφικά Μελετήματα II*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 47-52.

10. Μερακλής Γ. Μ.: *Ο Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός*. Εκδ. Καλλιτεχνικού Πνευματικού Κέντρου ΩΡΑ, Αθήνα 1983, σ. 13-14.

11. Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, ICOM, Καταστατικό, άρθρο 3.

12. Σκουτέρη - Διδασκάλου Ν.: *Λαογραφικά Μουσεία, Πολιτισμική Ταυτότητα και Ιστορική Μνήμη: Όροι και Επσημάνσεις. Εισήγηση στην Α΄ Συνάντηση Λαογραφικών Μουσείων των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με θέμα: Ο ρόλος των Λαογραφικών Μουσείων στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης* Αθήνα 1-5 Οκτωβρίου 1992, Πρακτικά, εκδ. Ελληνικής Εταιρείας Λαογραφικής Μουσειολογίας, Αθήνα 1994, σ. 58.

13. Watteyne D.: *Musées, Identité Culturelle, Idéologie, Εισήγηση στο Symposium «Musées, Espace et Pouvoir»*, Athènes - Thessalonique, 17-23 Mai 1993, Πρακτικά, εκδ. ICOFOM STUDY SERIES 22, 199 σ. 36-37.

φράγμα της «νεκρής ζώνης», που δημιουργείται με τη μετατόπιση του αντικειμένου από το «τότε» της δικής του ιστορίας και ιστορικότητας, στο «τώρα» της εκδοχής της ιστορίας του που δημιουργεί το Μουσείο.

Τα αντικείμενα μετατίθενται από το πλαίσιο στο οποίο ανήκαν και είχαν την ιδιαίτερη σημασία τους, για να επανενταχθούν σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Ο τρόπος όμως της επανένταξης τους δεν είναι συμπτωματικός, ούτε αδικαιολόγητος: εξαρτάται από τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν κάθε εποχή (εκβιομηχανισμός, εξαστισμός και αστιφιλία, οικονομικές μεταβολές, ρομαντικές ή εθνικιστικές επιδιώξεις κ.λ.), αντικατοπτρίζει την παιδεία, την ηθική, εκφράζει πολιτική ιδεολογία και διαγράφει τις σχέσεις εξουσίας που επιτρέπουν την «αντικειμεκοποίηση» ενός πράγματος, την ανάδειξή του σε κειμήλιο - φορέα της πολιτισμικής ταυτότητας και της πολιτισμικής κληρονομιάς. Ο τρόπος με τον οποίο τα αντικείμενα χαρακτηρίζονται παραδοσιακά, εθνικά, ή ενδεικτικά της πολιτισμικής ταυτότητας ή ιδιαιτερότητας,¹⁴ η διαδικασία και ο τρόπος επιλογής των αντικειμένων που αφήνονται να εξαφανισθούν και αυτών που ενσωματώνονται στη συλλογική μνήμη μέσω διαφόρων μηχανισμών κοινωνικοποίησης, η επιλογή των αντικειμένων που θ' αποτελέσουν το συστατικό στοιχείο της ταυτότητας και της ιστορίας, ο τρόπος θεσμοθέτησης και καθιέρωσης των σχέσεων ανάμεσα στο επιλεγμένο μουσειακό αντικείμενο και στους φορείς, τους χρήστες, τους αποδέκτες του, η ανασύνθεση με λίγα λόγια της πολιτισμικής ταυτότητας του αντικειμένου, αποτυπώνει συγκεκριμένη ιδεολογία (εθνικισμό, νοσταλγικό, θρησκευτικό φανατισμό, ορθολογισμό).

Για το λόγο αυτό, είναι αναγκαία η εξασφάλιση ενός νέου τρόπου προσέγγισης του Μουσείου, ο οποίος θα θέτει θέματα προς συζήτηση, θα διαμορφώνει το κριτικό βλέμμα του επισκέπτη, θα μελετά ουσιαστικά «την απόσταση», που χωρίζει τον επισκέπτη από το αντικείμενο.¹⁵ Αυτή η πρακτική πρέπει ν' ακολουθηθεί ιδιαίτερα για τα Λαογραφικά - Εθνογραφικά Μουσεία, που αποτελούν τους χώρους και τους θεσμούς εφαρμογής και υλοποίησης του εκάστοτε ορισμού της Λαογραφίας¹⁶ (του λαού, του έθνους) η οποία ουσιαστικά, εκφράζοντας συγκεκριμένη ιδεολογία, επιλέγει τα χαρακτηριστικά εκείνα του λαού που θα πρέπει ή όχι ν' αποκτήσουν την αίγλη του «εθνικού», διαμορφώνει δηλαδή την εθνική συνείδηση.¹⁷ Το Λαογραφικό - Εθνογραφικό Μουσείο πρέπει με τις δραστηριότητες του να συμβάλλει σε διεύρυνση των οριζόντων και όχι στον περιορισμό τους. Η απόδοση μεγάλης έμφασης στην εθνική συνείδηση - εθνική ταυτότητα, περιέχει τον κίνδυνο της περιχαράκωσης του εθνικού εγώ, της δημιουργίας φόβου για το άλλο, το ξένο, της άρνησης τελικά της αλληλεπίδρασης των πολιτισμών διαμέσου των αιώνων.

2. Η επικοινωνιακή διάσταση των Μουσείων

Η εποχή κατά την οποία τα Μουσεία απευθύνονταν σε μία ελίτ και ήταν χώροι επισκέψιμοι μόνο για ορισμένους, θεωρητικά τουλάχιστον ανήκει στο παρελθόν: σήμερα η

14. Σκουτέρη - Διδασκάλου Ν.: *όπ.π.*, σ. 58-59.

15. Watteyne D.: *όπ.π.*, σ. 36-37.

16. Σκουτέρη - Διδασκάλου Ν.: *όπ.π.*, σ. 69.

17. Κυριακίδου - Νέστορος Α.: *Εισαγωγή στη σύγχρονη ελληνική ιδεολογία και λαογραφία, Λαογραφικά Μελετήματα II, έκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 99.*

επίσκεψη στα Μουσεία είναι κοινωνικά «ανοιχτή»,¹⁸ τα Μουσεία απευθύνονται στο ευρύ κοινό, προσφέροντας στον καθένα ξεχωριστά μια «διαπροσωπική επικοινωνία».¹⁹

Ο κοινωνικός λοιπόν ρόλος τον οποίο έχουν πλέον αναλάβει τα Μουσεία, αναδεικνύει την επικοινωνιακή τους διάσταση: κρίνεται πλέον απαραίτητη η γνωριμία με τους «εταίρους» στην επικοινωνιακή διαδικασία (δηλ. το κοινό), καθώς και η αναπροσαρμογή της πολιτιστικής τους δράσης, με σκοπό την επίτευξη μίας αμφίδρομης επαφής με τους επισκέπτες.²⁰

Οι μελέτες που αφορούν τους επισκέπτες του Μουσείου, στοχεύουν στην κατανόηση τόσο του ευρύτερου κοινωνικού - οικονομικού και πολιτιστικού πλαισίου στο οποίο εντάσσονται τα Μουσεία, όσο και των εσωτερικών μηχανισμών λειτουργίας τους και ξεκίνησαν το 1916.²¹ Το πρώτο σχετικό άρθρο δημοσιεύθηκε από τον Benjamin Gilman, ο οποίος αναφέρθηκε στην «κούραση των επισκεπτών» (Museum fatigue), ενώ τότε έγιναν και οι πρώτες κρούσεις για την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο χώρο του Μουσείου.

Από τη δεκαετία του '20 ξεκινούν οι μελέτες συμπεριφοράς των επισκεπτών από τους E. Robinson και A. Melton, που βασίζονται στην παρατήρηση τους και καταλήγουν σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα: δεν υπάρχει ένας τυπικός, μέσος επισκέπτης Μουσείου αλλά πολλές κατηγορίες επισκεπτών, ενώ παράλληλα - μέσω της παρατήρησης του μέσου χώρου που αφιερώνουν οι επισκέπτες σ' ένα έκθεμα - τονίζεται η σημασία της δύναμης έλξης που πρέπει το έκθεμα να διαθέτει, έτσι, ώστε να προσελκύει την προσοχή και να τη διατηρεί.

Το 1943, πραγματοποιείται από τον H.N. Calver, η πρώτη έρευνα που βασίζεται σε συνεντεύξεις των επισκεπτών, η οποία εντάσσεται στις μελέτες του γενικότερου πλαισίου Μουσείου - επισκεπτών: μελέτες σύνθεσης του κοινού, δημογραφικές, κοινωνιολογικές, προσδιορίζουν το κοινωνικοοικονομικό προφίλ της εποχής, σε συνδυασμό με τις πολιτιστικές παραμέτρους. Επίσης, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, πραγματοποιούνται έρευνες αγοράς τύπου «Marketing» στο χώρο του Μουσείου, που στοχεύουν στον προσδιορισμό και την ανάλυση του «αγοραστικού κοινού».

Το 1960 ο Pierre Bourdieu, πραγματοποιεί έρευνα με θέμα: «Τα Ευρωπαϊκά Μουσεία Τέχνης και το κοινό τους». Η έρευνα γίνεται στη Γαλλία, Ολλανδία, Ισπανία, Πολωνία αλλά και στην Ελλάδα - σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών - στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το Μουσείο Μπενάκη, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ναυπλίου και το Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών.

18. Σκουτέρη - Διδασκάλου Ν.: όπ.π., σ. 64.

19. Lehalé En.: *Les musées de société et leur publics. Musées et Sociétés, actes du colloque national musées et sociétés, Mulhouse - Ungersheim - Juin 1991, publié avec le concours de la ville de Mulhouse et de l'association Musées sans frontières, 1993 p. 69.* Περί επικοινωνίας βλ. και Κ. ΓΕ. Αθανασόπουλου: *Η Δημοσιότητα Η' έκδοση* Αθήναι, 2000.

20. Βλάχου Ε.: «Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης - Η επικοινωνιακή Διάσταση του Μουσείου», περιοδ. ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ2, ΑΘΗΝΑ 1997, σ. 100.

21. Η παράθεση των βασικών ερευνητικών προσεγγίσεων που ακολουθεί και αφορά στο θέμα των επισκεπτών του Μουσείου, παρουσιάσθηκε από την κ. Ελευθερία Βλάχου Μουσειολόγο - Αρχαιολόγο, στη συνεδρία της 21/12/2000, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Μαθήματος «Πολιτιστική Διαχείριση», που διδάσκεται από τον καθ. Γ.Π. Λάββα, στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο Bourdieu μιλά, για την «ταξική προσέγγιση» των Μουσείων. Θεωρώντας ότι το άτομο φέρει γνωστικό κεφάλαιο από τη στιγμή της γέννησής του (σύνολο προροπών - habitus), παρουσιάζει τις καθοριστικές επιδράσεις που αυτό δέχεται αρχικά από την οικογένεια, η οποία αποτελώντας το πρώτο στάδιο διαμόρφωσης πολιτιστικών αντιλήψεων, δημιουργεί, διαφορετικά πολιτιστικά επίπεδα ανάλογα με την κοινωνική, οικονομική, πολιτική της θέση.

Στη συνέχεια η εκπαιδευτική διαδικασία επιδρά σημαντικά στο άτομο: Ο τρόπος αντιμετώπισης των «προτροπών» από το σχολείο, που λειτουργεί κατά το Bourdieu ως «αστικός θεσμός», συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση των αντιλήψεών του.

Από την άλλη πλευρά τα Μουσεία αποτελούν και αυτά «αστικούς χώρους» που απευθύνονται στους μνημένους, ενώ οι «μη μνημένοι» χαρακτηρίζονται από δύο τάσεις απέναντι στα εκθέματα:

- Απόρριψη των κωδίκων με τους οποίους δεν είναι εξοικειωμένοι, ή
- Άκριτος θαυμασμός χωρίς κατανόηση.

Στη δεκαετία του '80 τώρα, έμφαση δίνεται στις μελέτες τις σχετικές με την «κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου» (Leisure time studies-participation studies). Η Margaret Hood στις έρευνές της, θέτει το ζήτημα της ύπαρξης του «μη κοινού» δηλ. των σπάνιων επισκεπτών και παράλληλα παρουσιάζει τα κριτήρια βάσει των οποίων οι ενήλικες προτιμούν να περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους:

α. Με άλλους ανθρώπους, β. άνετα στο χώρο, γ. συμμετέχοντας σε δραστηριότητες που προκαλούν νέες εμπειρίες, ε. συμμετέχοντας σε καινούριες δραστηριότητες, στ. συμμετέχοντας σε δραστηριότητες που αξίζουν τον κόπο.

Οι «μη επισκέπτες», οι οποίοι προτιμούν να διαθέτουν τον ελεύθερο χρόνο τους με βάση τα τρία πρώτα κριτήρια, θεωρούν, ότι το Μουσείο δεν τα καλύπτει, ενώ αντίστοιχες είναι και οι αντιλήψεις των «ευκαιριακών» επισκεπτών.

Οι μελέτες των Εσωτερικών Μηχανισμών Λειτουργίας των Μουσείων, ξεκινούν τη δεκαετία του '40 από τους H. Shettel και C.G. Screven και αποκαλούνται έρευνες αξιολόγησης («goal-referenced approach»). Πρόκειται για έρευνες αξιολόγησης των εκθεσιακών χώρων, οι οποίες βασίζονται στον εκπαιδευτικό στόχο που πρέπει να εκπληρώνει το Μουσείο και καταμετρούν το βαθμό «μάθησης» που αυτό προσφέρει. Ως μέθοδοι αξιολόγησης προτείνονται:

Η προκαταρκτική αξιολόγηση (pre-evaluation), η οποία πραγματοποιείται κατά τη φάση σχεδιασμού της έκθεσης.

Η παρεμβατική αξιολόγηση (formative evaluation).

Η πραγματογνωμοσύνη (expertise), η οποία πραγματοποιείται από ειδικούς εμπειρογνώμονες.

Η επανορθωτική αξιολόγηση (Front-end evaluation).

Η αποτίμηση (summative evaluation), η οποία πραγματοποιείται μετά την ολοκλήρωση μιας έκθεσης.

Στη δεκαετία του '70, κάνει την εμφάνισή της η «νατουραλιστική σχολή» και η «goal-free» προσέγγιση. Η σχολή, της οποίας βασικός εκπρόσωπος είναι ο R. Wolf, τονίζει το διακριτό ρόλο Μουσείου - Σχολείου και θέτει ως βασικό κίνητρο των επισκεπτών του Μουσείου την ψυχαγωγία.

Συνεχίζεται...